

ALEVİLERE ATILAN “MUM SÖNDÜ” İFTİRASININ TARİHSEL KÖKENLERİ ÜZERİNE

Doğan KAPLAN

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
e-posta: dogakaplan@gmail.com

“Hâşâ tekrar bir kere daha hâşâ ki böyle bir şey (mum söndürme) yoktur. Bu aciz kul Bağdat’ın fethinden itibaren o bölgeleri karış karış gezdim, dolaşım, fakat öyle bir şey görmedim. ... Fakat bu dünya halkı dedikoducu, çekiştirici, kınayıcı, herkesin ayıp ve kusurlarını ortaya döküp saçıcı, acımasız ve yericidir.”
Evliyâ Çelebi (öl.1658)

Özet

16. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevi siyasi mücadelesinin din alanına taşınmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan Alevi-Sünni ayrışmasını besleyen unsurların başında her iki tarafın birbirini önyargılara dayalı olarak tanımlaması bulunmaktadır. Alevilerin “mum söndü yaptıkları, ana-bacı tanımadıkları” şeklindeki cinsel sapkınlık iftirası bu önyargılı anlayışın en yakıcı örneğidir. Bu makalede Aleviler/Kızılbaşlarla ilgili olarak 16. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan ve literatürde orgia adıyla anılan bu ithamın sadece Alevilerle ilgili değil, aslında Eski Çağ’dan bu tarafa toplumlarında egemen anlayışa muhalif olan her inanç grubu için kullanıldığı vurgulanmıştır. Bu iddianın bir iftira olduğu hem tarihsel süreç işlenerek hem de bu konuda Evliya Çelebi gibi önemli gezginlerin tanıklıklarına başvurularak ortaya konmuştur. Makalede bu tür iftiraların son bulması ve Alevi-Sünni toplum kesimlerinin bu modern dönemde birbirlerine karşı önyargısız yaklaşımları için neler yapılabileceğiyle ilgili bazı somut önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Kızılbaşlık, mum söndü, orgia, Bektaşî sırrı, iftira

ON THE HISTORICAL ROOTS OF THE SLANDER “EXTINGUISHING THE CANDLE” ATTRIBUTED TO ALEVIS

Abstract

The prejudice is one of the main fact that feeds Alevi-Sunni separation in the Turkish society. As it known this decomposition is based on Ottoman and Safavid political struggle. Alewis/Qızılbaşs supported Safavids in this struggle, when their support state defeated they remained in opposition in the Ottoman State. Extinguishing the candle is one of the most bitter example of this mutually prejudice between Alevis and Sunnis. In this article extinguishing the candle or orgia falsely attributed to Alawites has been accepted as a libel. In fact this accusation is not only related to Alevis when we look into the human history we see that this allegation has been used for all opposition groups. In this sense the great traveler

Evlıya Celebi explained that it is a slander. In the end of the article some concrete suggestion were made.

Key words: Alevism, Qizilbashiyya, extinguishing the candle, orgia, the secret of Bektashi, slander.

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî'nin şöret dâiresi genişleyerek müridleri binlerle sayılacak derecede çoğalınca tabiatıyla, muhalifleri, rakıbleri de çoğalmıştı; hattâ bu münâfiklar nihayet ağır bir iftiraya da cür'et etdiler: Gûyâ Hoca'nın meclisine örtüsüz kadınlar da devam ederek erkeklerle birlikte zikre karışmışlar. Şeriat hükümlerini muhâfazaya şiddetle riâyet eden Horasan ve Mâveraünnehir âlimleri, bilhassa müfettiş göndererek bu şâyianın doğru olup olmadığını tahkik ettiler. Tahkikat neticesinde bunun sırf bir iftiradan ibâret olduğu anlaşıldı; lâkin Hoca Ahmed Yesevî, onlara artık bir ders vermek istedi: Bir gün müridleri ile birlikte bir mecliste otururken, mühürlü bir hokka getirtip ortaya koydu. Bütün cemâata hitâbederek dedi ki: 'Sağ kolunu, bülûg gününden bu âna kadar avrat uzuvlarına hiç değdirmemiş evliyâdan kim vardır?' Hiç kimse cevap veremedi. Derken, Şeyh'in müridinden Celal Ata ortaya geldi. Hoca Ahmed Yesevî, hokkayı onun eline vererek, o vâsitayla, müfettişlerle birlikte Mâverâünnehir ve Horasan memleketlerine gönderdi. Oralarda bütün âlimler birleşerek hokkayı açtılar. İçindeki pamukla ateş hiç birbirine te'sir etmemişti, ne pamuk yanmış, ne de ateş sönmüştü. O vakit, Hoca'dan şüpheye düşerek müfettiş yollamış olan âlimler, onun kendilerine vermek istediği dersin mânasını bütün açıklığı ile anladılar. Eğer, erkek kadın bir ehl-i hak meclisinde birleşerek beraber zikir ve ibâdete devam etseler bile, Hak Teâlâ, onların kalblerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeğe muktedir. Bunun üzerine hepsi fevkalâde utanıp korktular ve hediyeler, adaklarla kabahatlarını affettirmeğe çalıştılar (Köprülü 1984: 33-34).¹

Toplumumuzun önemli bir kesitini oluşturan Alevilerle ilgili bilgilerimizin daha ziyade önyargılarla bezeli kulaktan söylentilere dayalı olduğu hususu inkâr edilemeyecek bir realitedir. "Alevilerin cem ayinlerinde mum söndü yaptıkları" ya da kısaca "mum söndü" iftirası bu önyargının en açık örneğini teşkil eder.

Zina yapmayı çirkin gören ve bunu yapanları "düşkün" olarak ilan edip toplumdaki tecrit eden Alevilik nasıl oluyor da "mum söndü yapmakla", "ana bacı tanımamakla" itham edilebiliyor?! Politik gerekçelerle Cumhuriyet'e kadar "kapalı toplum" hâlinde yaşayan, içlerine kendilerinden olmayanları almayan bir inanışla ilgili olarak nasıl oluyor da insanlar kendilerinden bu kadar emin bir şekilde onların mum söndü yaptıklarını söyleyebiliyor?!

¹ Fuad Köprülü bu anlatıyı bize, Ahmed Yesevî'nin menkıbelerini, tarikatının âdâp ve usullerini anlatan Cevâhîru'l-Ebrâr min Emvâcî'l-Bihâr adlı Hazîni isimli bir Yesevî dervişinin III. Murad devrinde yazmış olduğu eserden aktarmıştır. (Adı geçen eserle ilgili olarak bkz. Köprülü 1984: 368-369). Bir menâkıbnâme de olsa bu tür eserlerin satır arasından hakiki bilgiye ulaşmak mümkündür. Örneğin burada aktarılan alıntıda anlatılan olayın doğruluğu yanlışlığından ziyade Ahmed Yesevî'nin sohbetlerinin kadınlı erkekli oluşu bir hakikat olarak kendini göstermektedir.

“Mum söndü” iddiasının bir iftira olduğunu peşinen kabul eden bu makalenin amacı, erken dönem İslam Mezhepleri Tarihi metinlerinde bu tür suçlamalara maruz kalan inançların izini sürerek bu orgia iddiasının kronolojisini çıkarmak² ve 16. yüzyıl ve sonrasında Aleviliğin (ya da otantik ismiyle Kızılbaşlığın)³ bu ithama maruz kalmasının sebepleri üzerinde durmaktır.

1. Erken Dönem İslam Mezhepleri Tarihi Metinlerinde “Mum Söndürme” İthamına Maruz Kalanlar

Erken dönem İslami kaynaklara bakıldığında ‘mum söndü’ benzeri ithamlara maruz kalan fırka isimleri olarak karşımıza; Mazdekilik, Hurremdinilik, Babekilik, Deysanilik ve Karmatilik çıkar.

On birinci yüzyılda yaşamış Abdulkahir el-Bağdadî (öl. 429/1037), El-Fark Beyne'l-Fırak (Fırkalar arasındaki Farklar) adlı eserinde “Ashâbu'l-İbâha” (her şeyi mübah görenler) başlığı altında Mazdekilik ve Hurremdinilik'ten bahsederek bunlardan İslam öncesi ortaya çıkan Mazdekiliğin kadını insanların ortak malı olarak gördüklerini (Bağdadî 1993: 266), İslam'dan sonra ortaya çıkan Hurremdiniliğin bir kolu olan Babekilikte ise kendilerine özgü bir bayram gecesinde kadın ve erkeklerin eğlenceden sonra cinsel ilişkide bulduklarını söyler (Bağdadî 1993: 269).

Bağdadî'nin (1993: 269) Babekiler ile ilgili ifadeleri aynen şöyledir:

Babekilerin dağlarında kutladıkları bir bayram gecesi vardır. O gecede kadın erkek bir araya gelirler, içki içip çalgı çalarak eğlenirler; lambalar ve yanan odunlar söndüğünde erkekler ve kadınlar kim kiminle denk gelirse birbirleriyle cinsel ilişkiye girerler.

Bağdadî, İslam'dan sonra ortaya çıkan bir fırka olan Hurremdiniliğin bir diğer adının Muhammera (Kızillar) olduğunu söyleyerek bu fırkanın Babekilik ve Mâziyârilik adıyla iki kola ayrıldığını söylemiştir (Bağdadî 1993: 266).

Bir diğer makâlât yazarı Muhammed b. Abdulkerim Şehrestanî (öl. 548/1153), alanın en muteber kitabı El-Milel ve'n-Nihal adlı eserinde öğretisi savaşmamak ve çatışmamak üzerine kurulu olan Mazdek'in insanlar arasındaki savaşların ve kavgaların çoğunlukla kadın ve mal yüzünden olması sebebiyle kadını ve malı insanların ortak malı ilan ederek helal kıldığını söyler (Şehrestanî 1998: 295). Esasen Mazdekiliği, İslam dışı fırkalar arasında ele alan Şehrestanî, Şia Batniliği ve Gulatını (aşırıya gidenler) işlerken Batinilerin; Irak'da 'Bâtini-

² Esasen muhalif mezhep ya da inanış mensuplarının akraba ile cinsel ilişki kurması, ana baci tanımaması (ensest ilişkisi/orgia/safahat âlemi) vb. gibi iftiraların tarihi milattan önceye dayanmaktadır. Eskiçağ'da Romalı tarihçi Livius, MÖ 186 yılında “bacchanalia meselesi” adıyla böyle bir olaydan bahseder. “Mum söndü” iftirasının milattan önce putperest Roma'da ve milattan sonra Hristiyan toplumlarında ilk ortaya çıkışı, Hıristiyan dünyasında bu ithama maruz kalan Paulikian, Bogomil, Kathar vb. mezheplerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Imre 2004: 123-136.

³ Alevilik tabirinin 20. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlanan şemsiye bir kavram olduğu, öncesinde bu tabir yerine Kızılbaşlığın kullanıldığı ve Kızılbaşlığın da ilk defa Safevi şahırlarından Şah Haydar (ö. 1488) zamanında kendi taraftarları için bir alamet-i fârika olarak tasarladığı kızıl serpuştan kaynaklandığı vb. hususlar için bkz. Kaplan 2012: 29-40.

ler; 'Karmatiler (Karamita)' ve 'Mazdekiler' olarak isimlendirildiklerini söyler (Şehrestani 1998: 229). Şehrestani, İslami fırkalar içerisinde ortaya çıkan aşırı fırkaların yöresel adlandırmalara dayalı çeşitli isimlerinin olduğunu söyler. Şehrestani'nin bu meyanda zikrettiği isimler; Mazdekilik, Hurremilik, Muhammera, Mübeyyiza, Kuzilik'tir (Şehrestani 1998: 176, 204, 206, 229).

1.1. İslam Öncesi Fırkalar: Mazdekilik ve Deysanilik

Köken olarak Maniheizm'den esinlenen Mazdekizm, Nişaburlu Mazdek (öl. 528?/1134)'in nur ve zulmet (ışık ve karanlık) adıyla iyilik ve kötülük tanrısı anlayışına dayanan ve insanların kadında ve malda ortak olduklarını savunan bir inanç biçimidir. Esasen Mazdek, insanların eşit olarak doğduklarını tam da bu nedenle eşit şekilde yaşamaları gerektiğini savunduğundan ilk komüncülerden biri kabul edilebilir. Adâletiyile meşhur olmuş Sasani hükümdarı Anuşrevan'ın (öl. 579/1184) babası I. Kubaz'ın (öl. 531/1137) bir ara bu inanca girdiği ancak daha sonra bu dinden çıkarak tüm Mazdekileri katlettiği bilinmektedir (Hamed 1998: 187-188; Ebu'l-Meâli 1375: 32).

Mazdekiliğin belli başlı görüşleri şunlardır: Biri iyilik, biri de kötülük olmak üzere iki tanrı vardır; bunlardan iyilik tanrısı hür bir irade ve bir plan program çerçevesinde hareket etmekteyken kötülük tanrısı kör bir şekilde rastgele davranır. Savaşmak, çatışmak, kin gütmek yoktur; savaşlar genelde kadın ve mal sebebiyle olduğundan bunlar su ve ot gibi herkesin ortak malıdır. Zahidane yaşam esas olup hayvan boğazlamak yasaktır (Hamed 1998: 188).

Deysanilik de Mazdekilik gibi ışık/iyilik ve karanlık/kötülük dualist anlayışına mensup Mecusilikle irtibatlandırılan bir fırkadır. İbn Deysan'a nispetle bu isimle anılan bu fırkanın temel görüşleri şunlardır: Nur, iyilikleri bilinçli ve iradeli yapar; karanlık ise kötülükleri tabiatı icabı ve iradeli olarak yapar. Nikâh yoktur, acı verici olduğu içi hayvan kesmek yasaktır (Hamed 1998: 97).

1.2. İslami Dönem Fırkaları: Hurremilik-Babekilik ve Karmatilik

Abbasiler döneminde halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde Azerbaycan'da ortaya çıkıp 20 yıl süreyle Abbasileri uğraştıran Babek'e (öl. 224/838) nispet edilen ve zınyayı helal saymaları sebebiyle Mazdekilerin ardılları olarak kabul gören fırkadır. Abbasiler tarafından 255 bin kişinin toplamda ise yarım milyon insanın ölümüne sebep olan Babek'in isyanını Türk komutan Afşin (öl. 226/841) bastırmıştır (Hamed 1998: 89-90)⁴ Babek'in isyanının bastırılması üzerine halife Mu'tasım, Müslüman hükümdarlara isyanın bastırıldığını müjdeleyen zafernâmeler gönder-

⁴ Babek'in isyanıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Azimli 2004.

miştir (Yıldız 1991: 377).

Babekilik, İslami kaynaklarda Hürremilik veya Hürremdinilik adıyla da geçer. Buradaki ‘Hürrem’ kelimesi ya İran’da bu isimle yer alan şehir isimlerine ya da Farsçadaki “lezzet ve mutluluk” anlamına gelen “Hürrem” kelimesine dayanmaktadır (Hamed 1998: 89-90; Muhammedoğlu 1998: 500).

Karmatilik, İsmaili propagandacısı (dai) Hamdan Karmat’a nispet edilen, insanlar arasında adalet ve eşitliği savunan Şii-İsmaili bir fırkadır. Abbasiler döneminde birçok isyanları bastırılan bu fırka, Mısır’da Fatımi Devleti kurulmadan önce Ahsa’da bir devlet kurmuştur. Kadınların ve mülkiyetin ortak olduğu fikri temel düşüncelerindendir (Hamed 1998: 160-162).

On birinci yüzyıla ait Beyânü’l-Edyân der-Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmî adlı Farsça yazılmış “Dinler ve Mezhepler” tarihi kitabında yazar Ebu’l-Meâli Muhammed b. Ubeydullah el-Hüseynî, “Karamita ve Zenâdika Mezhepleri” başlığı altında bunların her devirde var olan Tanrı-tanımlardan olduğunu ve rahat yaşamayı esas aldıklarını söyler. Bu gruplardan biri olarak Hürremdinileri ve İbahileri de sayarak bunlardan sonuncuların hepsinden daha hamiyetsiz olduklarını ve eşlerini başkalarından sakınmadıklarını söyler (Ebu’l-Meâli 1375: 37).

Erken dönem mezhepler tarihi kaynaklarına dayalı olarak “mum söndürme” ithamına maruz kalan fırkalardan bahsederek adı geçen fırkalarla Kızılbaşlık/Alevilik arasında bir paralellik kurma niyetinde değiliz. Esasen böyle bir yaklaşımın doğru ve bilimsel bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz.⁵ Burada bizim bu fırkaları zikretmemizin temel sebebi özellikle Babekilerden dolayı Müslümanların tarihsel hafızasının bu tür ithamlarla ilgili canlı olduğunu göstererek bu hafızanın egemen siyasi görüş tarafından diğerlerini ötekileştirip sindirmede kolaylıkla canlandırılabilceğini ortaya koymaktır.⁶

⁵ Burada bu vesileyle Alevilik ile ilgili kimi popüler yayınlarda gördüğümüz vahim bir hataya işaret etmekte fayda görüyoruz. Sean Martin’in The Cathars adıyla yayımlanmış olduğu Hristiyan heretikleriyle ilgili kitabının Türkçeye Orta Çağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar (Kalkedon 2009) adıyla çevrilmiş olması affedilmez bir sapırmadır. Esasen ilgili çeviride Alevilikle ilgili en ufak bir iz, bir gönderme olmasına rağmen ilgili çeviriye bir sunuş yazan Ali Galip’e göre yazar Kathar uzmanı S. Martin onların Alevilerin ataları olduklarını bilmemektedir. Aslında A. Galip veya Alevilikle ilgili popüler kitapları olan Erdoğan Çınar’ın temel yanlış benzerliklerden hareketle bir özdeşleştirmede bulunmadır. Örneğin Katharlar, Bogomiller ve daha başka Hristiyan gruplar “mum söndü” yapmakla itham edilmişler, Alevilik de böyle bir şeye maruz kalmış, o zaman Alevilerin atası adı geçen gruplardır. Alevilikte Hak-Muhammed-Ali anlayışı var, bu Hristiyanlıktaki teşlise benziyor, o zaman Aleviliğin aslı Hristiyanlıktır gibi yanlış yorumlara bu bahsettığımız özdeşleştirme yanlış sebeptir.

⁶ Aslında bu tür iddialar sadece İslam toplumunda değil tüm inanç gruplarında görülmektedir. Örneğin MS 2. yüzyılın sonunda Romalı putperest Felix Minucius’un tüm Hristiyanların mum söndü yaptıklarına dair şu ifadeleri meramımızı anlatmaya yetecektir: “(Hristiyanlar) merasimlerinde papazın cinsel organlarını öperler... Bayram günlerinde çocuklarıyla, kardeşleriyle, anneleriyle ve çeşitli yaşta olan erkeklerle ve kadınlarla beraber bir araya gelirler. Eğlencedeki gerginlikle, içki içtikten sonra kötü arzuları yükselerek... چراغ سütünü düşükten sonra ışık söner... karanlıkta tutku yirtılır, kim kiminle birleşir sadece tesadüfler sonucudur” (Imre 2004: 128-129).

2. Osmanlı Toplumunda “Mum Söndürme” İthamına Maruz Kalan Kızılbaşlar

Kızılbaşlık/Alevilik söz konusu olunca bu “sindirip ötekileştirme” kendini açık bir şekilde göstermektedir. Zira 16. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevi siyasi çekişmesinde kurucu unsuru oldukları Safevi Devleti’nin yanında yer alan Kızılbaşlarla ilgili “ötekileştirme” faaliyetleri kendini hem siyasi hem de dinî alanda açıkça göstermektedir. Osmanlı resmî vesikalarında Kızılbaşlarla ilgili kullanılan “Kızılbaş-ı bed-kişi (kötü Kızılbaş), Kızılbaş-ı evbaş (aşâğılık Kızılbaş), Kızılbaş-ı bed-maaş (kötü yaşayışlı Kızılbaş), Kızılbaş-ı bî-din (dinsiz Kızılbaş), Kızılbaş-ı hannâs (ifrit Kızılbaş), Kızılbaş-ı mütezelzilu’l-akdâm (ayakları kaymış Kızılbaş), Kızılbaş-ı rû-siyâhi (karayüzlü Kızılbaş), Kızılbaş-ı şum (uğursuz Kızılbaş), leşker-i şeyâtin-i bî-şumar (sayısız şeytanların askeri/ordusu), şâh-ı gümrâh (doğru yoldan sapmış şah)” gibi sıfatlar dışlayıcılığın siyasi yönünü göstermektedir (Bilgili 2003: 35; Kaplan 2012: 33-35). Yine aynı dönemde Kızılbaşlarla savaşmanın meşruiyeti ve onların “sapkın” inançlarıyla ilgili yazılan Risâle fi tekfir-i Kızılbaş, Risâle fi hakkı Kızılbaş, Fetvâ fi kıtâli Kızılbaş, Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle Ma’rûf Taîfenin Hezeyânları isimli onlarca yazma eser de “ötekileştirmenin” dinî yönünü göstermektedir (Kaplan 2012: 35-38).

Konumuz sadedinde devam edecek olursak, anılan yüzyıla ait Mühimme defterlerinde Kızılbaşların “mum söndü” ithamına maruz kaldıkları takip edilmektedir. Örneğin “Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbâd, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı Demürlü ve Koca isimli yerleşim birimlerinde bulunan bazı Mühlid ve Kızılbaşların, geceleri avretleri ve kızlarıyla birlikte toplanıp birbirlerinin ‘avretlerin ve kızların tasarruf’ ettikleri; Kastamonu beyine, Küre ve Taşköprü kadılarına gönderilen 31 Temmuz 1571 tarihli hükümde, Kastamonu’da Taşköprü Kazası’na tâbi Hacıyülük Karyesi’nden Kara Recep’in Kızılbaş olduğu ve kendi emsâli Kızılbaşlar ile toplanıp geceleyin bir tenha eve girip saz, çalgı ve diğer “âlât-ı hevâ” ile eğlendikleri ve sonra numları söndürüp birbirinin avretini tasarruf ettikleri” Mühimme kayıtlarında bulunmaktadır (Savaş 2002: 49, 54).

2.1. “Mum Söndü” İthamının Kaynağı

Kızılbaşlarla ilgili olarak dile getirilen bu ithamın dayanağının Cem âyinleri olduğu görülmektedir. Zira bilindiği üzere Alevilerin ibadet niyetiyle yürüttükleri Cem âyinleri kadın-erkek birlikte yapılmaktadır. Tarihsel olarak Safevileri destekleyen

ve sırf bu yüzden Safeviliğin “başı İran’da gövdesi Anadolu’da” bir devlet olarak tanımlanmasına vesile olan Kızılbaşlar/Aleviler, Çaldıran Savaşı’ndan (1514) sonra –arka çıktıkları Safevi Devleti’nin yenilmesi nedeniyle- Osmanlı toplumunda muhalif olarak görülerek kuş uçmaz kervan geçmez yerlerde varlıklarını “kapalı toplum” hâlinde sürdürmek zorunda bırakılmışlardır.

Kapalı toplum hâlinde yaşayıp âyinlerine kendilerinden olmayanları (nâ-ehil/hârici) almadıkları için Cem âyini için toplanılan köy odası vb. yerlere kadın erkek girilip ibadet edilmesi Evliyâ Çelebi’nin ifadesiyle “dedikoducu, çekiştirici, kınayıcı, herkesin ayıp ve kusurlarını ortaya döküp saçıcı, acımasız ve yerici” olan (Dankoff 2009: 702) kimi insanların böyle bir iftirayı ortaya atmasına neden olmuştur. Tabii meselenin Osmanlı-Safevi çekişmesine dayanan siyasi boyutu, bu önyargıya dayalı iftiranın yaygınlaş(tırıl)masına sebep olmuştur.

17. yüzyıl devlet adamı Kâtip Çelebi (öl. 1657), Osmanlı Devleti’nin sufilerden özellikle de Safevi Şahlarından çok çektiği için müridlerinin çoğalmaması ve bir araya gelmemeleri için şiddete ve kaba kuvvete başvurduğunu söyler. Bu nedenle Osmanlı’da verilen fetvaların aslı onun ifadesiyle “taraf-ı Saltanat-ı Aliyye cânibini himâye içündür (Katip Çelebi 1306: 28)”, yani devletin âli menfaatleri neyi gerektiriyorsa fetvalar o doğrultuda verilmiştir. Bu da bize yazma kütüphanelerimizde Kızılbaşların inanç ve itikatlarıyla ilgili bulunan onlarca eserin varlık sebebini açıklamaktadır.

2.2. Cem Âyinlerinde “Söndürülen” Mum

Cem âyinlerinde, on iki imamı temsilen on iki hizmet yürütülür. Bu hizmetlerden biri de “Çerağ Uyandırma”dır. “Delil Uyandırma” olarak da isimlendirilen bu ritüelde Yaraticı olarak Allah’ı, Şâh-ı Risâlet olarak Hz. Muhammed’i ve Şâh-ı Velâyet olarak da Hz. Ali’yi temsilen üç mum yakılır. Mum yakılmadan önce Nûr sûresi 35 ve 36. ayetler okunur. İlgili âyetlerin meâli şöyledir:

“Allah göklerin ve yerin nûrudur (ışık verenidir). O’nun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam (billur) içindedir, cam inci gibi parlayan bir yıldız benzer; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir” (Nûr, 24/35). “Allah’ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah’ı tenzih ederek anarlar” (Nûr, 24/36).

Nûr suresinin bu iki âyeti okunduktan sonra Çerağcı/Delilci "Destûr pîrim!" diyerek şu tercümanı (dua) okur:

"Bismillahirrahmanirrahim. Çerâğ-ı rûşen, fahr-i dervişân, zuhûr-ı iman, himmet-i pîran, Pîr-i Horasan, küşâd-ı meydan, kuvve-i abdalân, kanun-i evliyâ, gerçek erenler demine Hû, Muhammed Mustafa ve Ehl-i Beytine verelim salevât! Allahumme salli ala seyyidina Muhammed ve Âl-i Muhammed. (Bu duaya cemaat de eşlik eder.)

Ardından Çerağcı, "Bismillahirrahmanirrahim, Lâ fetâ illa Ali, la seyfe illa Zulfikâr. Bi nûri azametike Ya Allah! Ya Allah! Ya Allah! Bi nûri nübüvvetike Ya Muhammed! Ya Muhammed! Ya Muhammed! Bi sırrı velâyetike Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!"⁷ diyerek üç mumu yakar. (Günümüz cemlerinde bu üç adet elektrik ampulü yakmak suretiyle yapılmaktadır.) Aynı ifadeler âyinin sonunda çerağın/delilin sırlanması (mumun söndürülmesi) sırasında da okunur. Çerağcı, bu aşamada bir Çerağ Düvaz'ı okur. Cemlerde en çok okunan ilgili düvaz şöyledir:

Çün çerâğ-ı fahr uyandırdık Hüdâ'nın aşkına
Seyyidü'l-Kevneyn Muhammed Mustafa'nın aşkına

Sâki-yi Kevser Aliyye'l-Murtezâ'nın aşkına
Hem Hadice, Fatima ol Hayrû'n-Nisâ'nın aşkına

Şah Hasan Hulk-i Riza hem Şah Hüseyin-i Kerbelâ
Ol İmam-i Etkiyâ Zeyne'l-Abâ'nın aşkına

Ol Muhammed Bâkır ol ki nesli pâk-i Murtezâ
İmam Cafer-i Sâdık ilim irfanın aşkına

Mûsa-i Kâzım serfirâz-i ehl-i Hak
Hem Ali Mûsa Rıza-yı sâbiranın aşkına

Şah Takî-yü bâ Nakî hem Hasanü'l-Askeri
Ol Muhammed Mehdi-yi sâhib-livâ'nın aşkına

Pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin aşkına
Haşre dek yanan yakılan evliyânın, enbiyânın aşkına

Ber-cemâl-i Muhammed, kemâl-i İmam Hasan, Şah Hüseyin Ali'yi pîr bilene verelim candan salevât! Herkes "Allahumme salli alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ Âl-i Muhammed" diyerek salevat getirdikten sonra Dede, Çerağcı'ya şu duayı verir:

⁷ Duadaki Arapça ifadelerin karşılığı şöyledir: "Senin büyüklüğünün nuruyla ey Allahım! Peygamberliğinin nuruyla ey Muhammed! Velayetinin sırrıyla ey Ali!"

“Allah, Allah, hizmetin kabul, muradın hâsıl ola! Gönülün aydın, Hızır yoldaşın, erenler yoldaşın ola! Sonsuza dek bu çerağ, bu ışık demimizde, cemimizde eksik olmaya. Yolumuz aydın, gönlümüz mutlu ola! Câbir-i Ensârî'nin himmeti üzerinde ola! Gerçek erenler demine Hû!” Çerağcı posta niyazını yapıp yerine gider.

Dede cemaate yönelik olarak şöyle bir dua eder:
 “Horasan'dan bize ulaşan çerağımız sonsuza dek kılavuzumuz olsun. Çerağlarımız yansın, yakılsın Muhammed-Ali aşkına! Çerağlarımız yansın, yakılsın Pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli aşkına! Çerağlarımız yansın, yakılsın Şehitler şahı İmam Hüseyin aşkına! Çerağlarımız yansın, yakılsın Kerbelâ Şehitleri aşkına! Çerağlarımız yansın, yakılsın Pir Sultanlarımızın ve tüm şehitlerimizin aşkına! Çerağlarımız yansın, yakılsın bu yurtlardan, bu cemlerden gelmiş geçmiş tüm canların, pirlerin, rehberlerin aşkına! Çerağlarımız sonsuza dek yansın, yolumuzu aydınlatsın, birliğimizi, varlığımızı güçlendirsın. Gerçeğe Hû.”⁸

Görüldüğü üzere kapalı toplum hâlinde yaşanıldığı ve cemlere kadınlı erkekli girildiği için Alevilikle ilgili böyle bir iddia ortaya atılmış bulunmaktadır. Hâlbuki âyinde özellikle iftiraya konu olan “çerağ uyandırma”nın Kur’ân âyetleriyle yapılıyor olması böyle bir iftirayı ortaya atanları utandıracak mahiyette olsa gerektir. Burada dikkat çekici bir husus da Mélikoff’un işaret ettiği üzere (2009: 87) bu dedikoduları yayan ve bunlardan bahsedenlerin hiçbir zaman anlatılan taşkınlıkları görmemiş olduklarıdır.

3. Evliyâ Çelebi'nin “Mum Söndürme” ile İlgili Yorumu

Kırk yılı aşkın bir süre Osmanlı topraklarını gezmiş ünlü gezgin Evliyâ Çelebi (öl.1658), Seyahatnâmesi'nde Kızılbaşlarla ilgili olarak dile getirilen “mum söndürme” iddiasının temelsiz olduğunu, “mum söndü yapılıyor” denilen yerleri sayısız defa gezdiğini ancak böyle bir şey görmediğini, bunun asılsız bir itham olduğunu söylemiştir. Ona göre bu iddianın temeli genel olarak insanoğlunun, dedikoducu, çekiştirici, kınayıcı, herkesin ayıp ve kusurlarını ortaya döküp saçıcı, acımasız ve yerici olmasına dayanmaktadır (Dankoff 2009: 702). Önemine binaen Evliyâ Çelebi'nin “mum söndürmek”⁹ ile ilgili görüşünü aynen aktarmak istiyoruz:

⁸ Cem ayınının “Çerağ Uyandırma” bölümüyle ilgili anlatı Mehmet Yaman'ın (2003) çalışmasının yanı sıra Cem Vakfı'nca kaydedilip satışa sunulan görüntülü videolardan derlenmiştir.

⁹ Evliyâ Çelebi'nin “mum söndü” ile ilgili kısa anlatısı Seyahatnâme'nin ilk baskısında (İkdam matbaası 1314/1896, IV/307) yer almıştır. Bu eksik kısmı ünlü Evliyâ uzmanı Robert Dankoff, Seyahatnâme'nin Topkapı Müzesi, Bağdat Köşkü 305 no.da bulunan Evliyâ'nın kendi el yazısıyla yazdığı yazmadan (vr. 296b-297a) aynen aktararak 1995 yılında yayımlamıştır.

Son söz olarak mum söndürme hadisesi... 1056 senesinde Erzurum'dan İran'a gittim ve 1055 tarihinde Bağdat'tan yine İran'daki Hemedan ve Derğün'e kadar gittim ve 1077 tarihinde Kırım bölgesinden Dağistan'a ve oradan İran'ın demir kapısı, Şirvan Şamakisi ve Gilan Baküsüne vardım ve yine şimdi bu Rumiye, Hoy, Merend, Tesu, Kumla ve Tebriz diyarlarını gördüm. Mum söndürme dedikleri şeyi ve öyle bir amaçla toplanan bir topluluk görmedim. Fakat bu dünya halkı dedikoducu, çekiştirici, kınayıcı, herkesin ayıp ve kusurlarını ortaya döküp saçıcı, acımasız ve yericidir. Sivas eyaletinde Keskin, Bozok, Sungur ve İmâd sancaklarında mum söndürenler vardır ve mum söndürüp herkes birer adamın hanımını kucaklayıp bir kenarda bacaklar derler ki haşa tekrar bir kere daha haşa ki [böyle bir şey yoktur]. Bu aciz kul Bağdat'ın fethinden itibaren o bölgeleri [karış karış] gezdim, dolaştım ve yine Sivas'ta efendimiz vali iken Keskin ve Bozok'ta pek çok hizmet ve görev aldım. Fakat öyle bir şey görmedim. Yine belirtmem gerekir ki bu [bildiği bilmediği] her şeye burnunu sokan halk Rumeli'nde Silistre eyaletinde Deli Orman ve Karasu beldesinde ve Dobruca vilayetinde Şah-seven ve mum söndürenler ve şah taclığı [elinde olan] erkek ve kadınlar vardır diye söylerler. Allah en iyi bilendir ki, bilakis oralarda elli kere bölgelerde severek görevler aldım. Fakat o şekilde şeriat dışı bir şey görmedim (Dankoff 701-702).

Evliyâ Çelebi'nin bu ifadeleri aynı dönemde yaşamış Kâtip Çelebi'nin yukarıda işaret edilen görüşüyle birleştirildiğinde “mum söndü” iftirasının bir toplum mühendisliği çalışması olduğu sonucuna varabiliriz.

4. Bektaşî Sırrı

“Mum söndü” iftirasının bir benzeri Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında Bektaşîlerle ilgili olarak “Bektaşî sırrı” adıyla ortaya çıkmıştır. Güya Bektaşîler, âyinlerinden sonra gerçekleştirdikleri muhabbet sofrasında Kızılbaşların yaptığı gibi mum söndü yapmaktadırlar.

Bu o kadar yaygınlaşmış olmalı ki sırf bunun için Bektaşîlik tarikatını incelemeye karar veren Yakup Kadri Karaosmanoğlu, araştırmaları sonucunda bu düşüncenin cehalete ve önyargıya dayalı aslı esası bulunmayan bir düşünce olduğunu, Bektaşî tarikatının o zamanki durumuyla ilgili yazdığı Nur Baba romanının “önsöz”ünde şöyle ifade etmiştir:

Netekim Nur Baba'nın bundan sekiz dokuz sene evvel yazılmış olmasına rağmen, meydana ancak şimdi çıkabilmesinin yegâne sebebi bir zamanlar benim de böyle bir ahlaki endişeye kapılışım, yani gerek cehalet, gerek sade dillik sâikasıyla hakikatde bir “Bektaşî Sırrı” mevcut bulunduğuna inanışımıdır. Hâlbuki bir taraftan şahsi görgülerim, diğer taraftan bu tarikat hakkında yaptığım tedkik ve tettebbu'lar bana isbat itdi ki “Bektaşî Sırrı” yalnız avamın

beyninde yer bulan esassız mefhumlardan biridir (Karaosmanoğlu 1923: 6).

Irène Mélikoff da hem “mum söndü” hem de “Bektaşî sırrı” ile ilgili olarak bunun uydurma ve karalayıcı bir zandan ibaret olduğunu, bu tür iftiraların, yabancı inançlara karşı –her zaman ve her yerde- söylenenlere benzediğini ifade etmiştir. Ona göre yaşadıkları toplumda eza görmeleri gibi koşullar ve sülûk törenlerinin doğası icabı kapalı cemiyetlere dönüşmüşleri, kendiliğinden bir gizlilik söylentisi (mythe) yaratmıştır (Mélikoff 2009: 27).

Sonuç

Eline (E), diline (D), beline (B) sahip ol veya “Eline tek, diline pek, beline berk ol.” diyerek EDEB’i en güzel şekilde tanımlayan, karısını boşayanı zinâ etmiş gibi değerlendiren “düşkün” ilan eden; tarihsel referansı Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin kardeşliğine (muâhât) dayandırılan musahiplik erkânında, musahiplerin çocuklarının aradaki bu kardeşlik bağı zedelenmesin diye evlenmelerini yasaklayan Aleviliğin en büyük talihsizliği belki de üzerinde en çok hassasiyet gösterdiği konu üzerinden iftiraya maruz kalmasıdır.

Esasen insanlık tarihi incelendiğinde “mum söndü” benzeri cinsel sapkınlık suçlamaları her dönemde görülmüştür. Ancak aynı ithama maruz kalan grupların birbirleriyle özdeşleştirilmeleri, birbirlerinin selef ve halefleri gibi değerlendirilmeleri yanlıştır. Esasen daha ziyade egemen olan görüşün karşısındakini bastırmak için bir silah olarak kullandığı bu iftira her zaman amacına ulaşmıştır ki bu aynı zamanda iftiranın değişmez mantığını göstermektedir: Çamur at, izi kalsın! Evet, Alevilik/Kızılbaşlık ile ilgili olan tam da budur. Dinî-siyasi bir çatışma alanı olarak Sünni-Alevi farklılaşmasının doğmasına da neden olan Osmanlı-Safevi çekişmesinde Safevileri destekleyen Kızılbaş Türkmenlere atılan bu iftira bugün hâlâ toplumsal bellekte yerini koruyor. Zaman zaman modern medya figürlerinin Kızılbaşlık ve mum söndüyle ilgili kıldıkları potlar bunun en büyük kanıtıdır.

Her ne kadar ayinlerin nâ-ehle gösterilmeden gizlice ve sadece belli kişilerin katılımıyla yapılıyor olması “Alevî sırrı” ya da “Bektaşî sırrı” söylemlerini doğurmuş olsa da gizlilik ve herhangi bir ayinin bilmeyen, irfandan yoksun (nâdân) insanlardan gizli şekilde yapılması tasavvufun temel ilkelerinden birini de oluştursa “Mum söndü” iftirasının hâlâ zihinlerde yaşıyor olması, üzerinde düşünülmesi ve çözülmesi gereken bir sorundur.

Öyle görünüyor ki Sünnî toplum, “popüler kültür figürlerinin” belleklerine bile

kazındığına göre, Kızılbaşlık/Alevilik ile ilgili son derece yanlış bilgilerle beslenmektedir. Bunun temelinde tarihsel süreçte yaşanan siyasi kırılmalar yatsa bile, günümüzde hâlâ bunun devam ediyor olmasının sebebi, eğitim sistemimizde ve öğretim araçlarımızda Alevilik ile ilgili yeterli düzeyde öğretici bilginin olmayışı ve insanların da hâlâ önyargıya dayalı kulaktan dolma bilgilerle donatılıyor olmasıdır.

Öyleyse yapılması gereken nedir?

Kanaatime göre, devletin bu işe el atıp müfredata Alevilikle ilgili (esasen eğer birlikte huzur içinde yaşamak istiyorsak Alevilik yetmez, Türkiye’de yaşayan tüm dinî/mezhebî gruplarla ilgili) sahit bilgilerin konulmasını ve öğretilmesini sağlaması gerekmektedir. Bunun için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi uygun görünmektedir. Evet, son yıllarda Alevilik konusu Din Kültürü kitaplarının içine girmiştir, ancak daha zengin bir içerikle konunun geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu iftiranın ortaya çıkışındaki diğer bir neden de psikolojiktir ve “kişi bilmediğinin düşmanıdır.” vecizesinde kendini göstermektedir. İnsanlar genellikle bilmedikleri konuda fazlasıyla ön yargılı olabilmektedirler. İşin içinde bir de Kızılbaşlık gibi Osmanlı devletinden kalma bir siyasi çekişme olunca bu önyargının kuvveti ziyadesiyle artmaktadır.

Yüce Allah inananlara Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır: “Siz ey iman edenler! (Birbiriniz hakkında kötü) zandan şiddetle kaçınınız! Unutmayın ki zannın bir kısmı ağır bir vebaldir! Birbirinizin gizli saklısını da asla araştırmayınız ve birbirinizin gıybetini etmeyiniz! İçinizde ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanan biri var mı? Bakınız, tiksindiniz işte! Sözüün özü: Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincine varınız! Kuşkusuz Allah tevbeleri kabul eden sınırsız rahmet kaynağıdır” (Hucurat, 49/12). “Ve bilmediğin bir şeyin peşinden gitme! (Bilmediğin bir konuda konuşma!) Çünkü kulak, göz ve gönül; bütün bunlar (hesap günü) ondan dolayı sorguya çekilecektir” (İsra, 17/36).

Kaynaklar

- AZİMLİ, Mehmet (2004). Abbasiler Dönemi Babek İsyanı. Ankara: İlahiyat Yay.
- BAĞDADI, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (1993). El-Fark Beyne'l-Fırak. (Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- BİLGİLİ, Ali Sinan (2003). “Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasi Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık”, HBVAD, 27/21-41.

- DANKOFF, Robert (2009). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Önceki Baskısında Yer Almamış Olan “Mum Söndürmek” Anlatısı”. (çev. Nurettin Gemici). *Turkish Studies*. 4/3: 696-702.
- EBU'L-MEÂLÎ, Muhammed b. Ubeydullah. *Beyânu'l-Edyân der şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmi*. (Tashih: Abbas İkbâl Aştîyâni, Muhammed Taki Dânişpezuh). (hzl. Muhammed Debir Siyâqi). Tehran: Ruzne, 1375 (1996).
- HAMED, Hüseyin Ali (1998). *Kâmusu'l-Mezâhib ve'l-Edyân*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- IMRE, Adorjan (2004). *Mum Söndürme' İftirasının Kökeni ve Tarihsel Süreçte Gelişimiyle İlgili Bir Değerlendirme*. (der. İsmail Engin-Havva Engin). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KAPLAN, Doğan (2012). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: TDV Yay.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1923). *Nur Baba*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Kâtip ÇELEBÎ (1306). *Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (öl.1067/1657). Mîzânu'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk*. İstanbul: Ebu'z-Ziya Matbaası.
- Kâtip ÇELEBÎ (1981). *Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. Mîzânu'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk-İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*. (hzl. Mustafa Kara). İstanbul: Marifet Yay.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1984). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (hzl. Orhan F. Köprülü). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliev Saleh (1998). “Hürremiyye”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. c. XVIII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 500-501.
- SAVAŞ, Saim (2002). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Vadi Yayınları.
- ŞEHRESTANÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim (1998). *El-Milel ve'n-Nihal*. (Tahkik: Emir Ali Mehna, Ali Hasan Fâûr). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- YAMAN, Mehmet (2003). *Alevilikte Cem*. İstanbul: Can Yayınları.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1991). “Bâbek”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 376-377.